

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 29

Рівне – 2017

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 29. – Рівне : РДГУ, 2017. – 305 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м.Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)

Шугаєва Людмила – доктор філософських наук, професор (м.Рівне)

Члени редколегії:

Галуха Любов – кандидат історичних наук, доцент (м.Рівне)

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Остріг)

Майзнер Роберт – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 30 листопада 2017 р.

ISSN 2519-1942

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (постанова від 17 червня 2016 р.)

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.**

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2017

54. Сахаров А., Загладин Н. История с древнейших времен до конца XIX в. Учебник для 10 кл. – М., 2013.
55. Сідарцоў, У.Н. Гісторыя Беларусі: 1917-1992: Вучэб. дапамож. для 9 кл. сярэд. шк. – Мінск: Нар. асвета, 1993.
56. Сосна, У.А. Гісторыя Беларусі: вучэб. дапам. для 8 кл. – Мн., 2005.
57. Штыхаў Г., Пляшэвіч У. Гісторыя Беларусі: Старажыт. часы і сярэднявечча: Вучэб. дапамож. для 5-6 кл. – Мінск, 1993.
58. Штыхов Г., Бохан Ю., Краснова М. История Беларуси (вторая половина XIII- вторая половина XVI в.). 7 класс. – Минск., 2009.
59. Штыхов Г., Темушев С., Ракуть В. История Беларуси с древнейших времен до середины XIII века. 6 класс. – Минск., 2009.

УДК 94:34.1(=411.16)(477.81)

Роман Михальчук

НОВІ СВДЧЕННЯ ПРО ГОЛОКОСТ У МІЗОЧІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ УСНОІСТОРИЧНОГО ПРОЕКТУ В ЛИПНІ – СЕРПНІ 2016 р.)

У статті аналізуються спогади, отримані за допомогою аудіоінтерв'ю влітку 2016 р. в мешканців смт. Мізоч (Здолбунівський р-н., Рівненська обл.) – свідків Голокосту. Усні свідчення та рефлексії пережитого під час Другої світової війни дають цінну, раніше не відому інформацію про Голокост через призму суб'єктивного досвіду. Аналіз свідчень очевидців – це досвід дітей, підлітків 1927–1937 р.н., яким на момент Катастрофи в Мізочі в жовтні 1942 р. виповнилося від 5 до 16 років. Проведена робота збагачує джерельну базу, дає можливість ширше відобразити картину подій.

Ключові слова: аудіозапис, Голокост, євреї, Мізоч, свідок, свідчення, усна історія.

In summer 2016, the author interviewed the Holocaust witnesses in urban-type settlement Mizoch. The reflections of experienced by respondents, their memories about the Second World War are analysed in the article. This data source gives valuable, previously unknown information about the Holocaust in the town through the prism of subjective experience. The analysis of testimonies of witnesses is the experience of children, adolescents, who were born in 1927–1937, aged 5 to 16 years at the time of the Catastrophe in Mizoch in October 1942. The significance of the work is intensified with coming of a sad date in 2017 – the 75th anniversary of the Tragedy, the shooting of Jews in Mizoch in October 1942.

Key words: audio recording, Holocaust, Jews, Mizoch, witness, testimony, oral history.

In summer 2016, the author interviewed the Holocaust witnesses in urban-type settlement Mizoch (Zdolbuniv district, Rivne region). The reflections of experienced by respondents, their memories about the Second World War are analysed in the article. This data source gives valuable, previously unknown information about the Holocaust in the town through the prism of subjective experience. The analysis of testimonies of witnesses is the experience of children, adolescents, who were born in 1927-1937, aged 5 to 16 years at the time of the Catastrophe in Mizoch in October 1942. The average age of respondents at the time of events was 10.3 years.

In total, more than thirty interviews were conducted, but the most relevant ones were 27. Time chronological interval they were taken was from July 25 to August 28, 2016. One interview was conducted in the village of Bilashiv, all the other – in Mizoch. Questions/answers were asked/received in Ukrainian. Communication with witnesses was in a calm tone. Emotions of the old-timers prevailed only when they mentioned some particular terrible events – the murder of Jews, hiding, mistreatment of Holocaust victims, etc.

Thematic blocks of audio testimonies related to the pre-war history of Mizoch, Ukrainian-Jewish relationships, establishment of Nazi occupation, situation of Jews in the town, their shooting, and the reaction of non-Jewish inhabitants (neighbours) to the Jewish Tragedy. The post-war history of the place of execution in the Soviet times and in the period of independence of Ukraine, construction of the monument to the victims of the Holocaust and commemorative events were followed.

Testimonies taken from Mizoch old-timers are one of the latest attempts to capture new oral historical facts from the history of the Holocaust in the town. Due to the age, the subjective experience of the respondents, we must carefully check the evidences and compare them with other documents, because we have reflections of the childhood, the world of which is different from the adult. Although memories require critical comparison with other sources, the findings will contribute to the expansion and accumulation of the source base about Nazi occupation regime in Mizoch, and thus knowledge about tragic events in the town.

The significance of the work is intensified with coming of a sad date in 2017 – the 75th anniversary of the Tragedy, the shooting of Jews in Mizoch in October 1942.

В статтє аналізуються даннє 25 аудіоінтерв'ю, взятых автором летом 2016 у старожилів поселка Мізоч (Здолбуновський р-н., Ровенська обл.). Свідєтельства и рефлексии пережитого во время Второй мировой войны дають цєнную, ранєе неизвєстную інформацію о Холокосте через призму видєния свидетєлєй/очевидцєв событий. Данная работа обогацает источникову базу Холокоста на основе картины устных показаний. Анализ показаний – это опыт детей, подростков 1927–1937 годов рождения, которым во время немецкой оккупации, расстрєла евреев в Мізоче в октяб্রে 1942 г. исполнилось от 5 до 16 лет.

Ключевые слова: аудіозапись, Холокост, євреи, Мізоч, свідєтель, показання, усная істория.

Усноісторичний підхід у регіональних студіях Голокосту («case study») перспективний з огляду на ще невикористаний повною мірою потенціал усної історії. Польові дослідження, записи інтерв'ю місцевих мешканців – очевидців Голокосту – є важливим компонентом накопичення джерельної бази, а відтак – знань про геноцид євреїв.

Усне свідчення, інтерв'ю як метод проведення наукових досліджень, використовується в багатьох видах діяльності і має низку переваг. Головний предмет вивчення усної історії – суб'єктивний досвід окремої людини. Завдяки усним свідченням ми дізнаємося не лише про соціальний, економічний, побутовий контекст Голокосту, а й реакцію свідків на досліджувані події, їхнє сприйняття та суб'єктивну оцінку поведінки жертв, катів, спостерігачів. Одна з переваг свідчень – можливість візуально сприймати, а відтак – аналізувати поведінку оповідача. Це дає змогу не лише вивчати факти, про які йде мова, а й фіксувати емоції (плач, сміх), психологічний стан респондента, його/її реакції на події.

Перспективним однак малорозвинутим напрямком дослідження геноциду євреїв вважається мікроісторія Голокосту в поодиноких селах та містах. Одним з таких – селище Мізоч на Рівненщині. В історіографії Голокосту Мізоч відомий повстанням, яке відбулося в місцевому гетто в жовтні 1942 р. та світлинами розстрілу жертв. Знищення єврейської громади містечка привертало увагу українських [43, 44, 45] та закордонних істориків [49].

Актуальність дослідження – збору усноісторичних свідчень про Голокост в Мізочі зумовлена створенням бази джерел, яка б дала можливість ширше розкрити картину геноциду мізоцьких євреїв. Фіксацію історичної пам'яті диктує час – щороку свідків подій залишається менше, вони йдуть з життя, а разом з ними зникають пласти не вказаної в офіційних документах історичної інформації. Актуальність роботи підсилюється настанням сумної дати у 2017 р. – 75-річчя Трагедії, розстрілу євреїв у Мізочі в жовтні 1942 р.

Проведене дослідження – не перша спроба зафіксувати свідчення про Голокост у Мізочі. За останні 20 років Мізоцька Трагедія привертала увагу міжнародних наукових та громадських інституцій. Працівниками інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США (Usc Shoah foundation institute for visual history and education) знято 16 відеосвідчень євреїв та їх рятівників англійською, українською, російською, іспанською, португальською, чеською, польською мовами, які пов'язані з Мізочем. Зокрема в 1997 р. взято інтерв'ю рятівників мізоцької єврейки Софії Горнштейн, – Праведниці народів світу Марії Мосійчук [53] та її брата Миколи Слободюка [54]. Свідчення містять факти з життя інтерв'юєрів від народження до 1997 р., чільне місце в яких займає розповідь про життя в Мізочі, міжнаціональні взаємовідносини, Голокост тощо.

У 2008 р. працівники Яхад ін-унум (Yahad – In Unum) з Франції здійснили відеозапис за участю свідка розстрілів євреїв Володимира Бідюка [55]. Розповідь містила факти про життя інтерв'юєра та події Голокосту в Мізочі. Свідок показував місце розстрілу, що зафільмовано документально.

Восени 2016 р. відеоінтерв'ю в мізоцьких старожилів записала спільна україно-німецька група студентів з Українського католицького університету (УКУ) та бохумського Рурського університету. Молодь реалізовувала проект «Десятиліття крайнощів. Етнічні чистки, примусові міграції, вигнання у спільнотах Галичини, Волині та Буковини (1939-1949)». Сюжети розповідей Неоніли Паньохи (1929 р.н.), Віри Поскребишевої (1932 р.н.), Василя Прищепи (1931 р.н.) стосувалися переважно Голокосту 1942 р., польсько-українського протистояння 1943 р., наслідків радянізації краю тощо [46].

У контексті написання дисертації про тих, хто допомагав урятуватися євреям в Україні відеозапис розповіді свідка Голокосту В.Прищепи влітку 2017 р. здійснила аспірантка університету Сорбонна (Франція) Раїса Остапенко.

Серед місцевих дослідників, що займалися пошуком джерел означеної теми слід згадати інтерв'ю, взяті автором улітку 2006 р. в Марії Мосійчук [39] та Володимира Бідюка [38], а також збірку спогадів, видану під упорядкуванням завідуючої Мізоцькою міською бібліотекою-філією № 2 Пальчевською О.В., записаних у лютому 2013 р. в жителів Мізоча (6 жінок) [42].

Проведені у 2016 р. інтерв'ю – очевидно, остання спроба записати свідчення Голокосту в Мізочі, зважаючи на пройдений час та вік старожилів. Всього було проведено понад три десятки інтерв'ю, однак актуальними з них виявилися 27. У часовому хронологічному проміжку вони були взяті з 25 липня до 28 серпня 2016 р. Одне інтерв'ю було проведено в с. Білашів, всі інші – в Мізочі. Запитання/відповіді ставилися/отримувалися українською мовою.

На момент розстрілу євреїв у Мізочі (жовтень 1942 р.) опитані свідки були дітьми або підлітками, вік яких складав від 5 до 16 років. На сьогодні це найстарші люди в Мізочі. Середній вік тих, хто народився в другій половині 20-х – 30-их рр. минулого століття (всього 20 респондентів) і пам'ятали про Катастрофу, в містечку становить 10,3 років. Крім того, використано 5 інтерв'ю жителів Мізоча, які народилися після Другої світової війни про історію масових поховань у радянський період, розповідь про приїзд євреїв та встановлення пам'ятника в кінці 80-их рр. тощо.

Блок питань стосувався передвоєнної історії Мізоча, україно-єврейських взаємовідносин у міжвоєнний період, під час нацистської окупації, становища євреїв у містечку, їх розстрілу, а також післявоєнної історія місця страти та заходів комеморації.

Спогади можна розділити на тематичні блоки:

1. Міжнаціональні відносини передвоєнного періоду.

Усі респонденти стверджували про хороші добросусідські відносини між українцями та євреями в міжвоєнний період. Важливим фактором обґрунтування такої позиції стала економічна складова. У 20-30-х ХХ ст. Мізоч мав статус торгівельного містечка, де значну роль відігравали євреї. У провінційному Мізочі, де всі знали один одного, торгівці-їудеї часто давали позику в борг небагатим сусідам-християнам (передусім селянам-українцям). Це стосувалося не лише продуктів харчування, але й серйозних сум. Наприклад, Т. Германюк стверджував, що мізоцький єврей Аврум без відсотків позичив батьку гроші на похорон діда [8]. Розвиток підприємницької діяльності євреїв відображався на занятості українців та створенні робочих місць. Українець А. Осік працював у єврея, робота якого полягала в перевезенні власним конем різного краму з Рівного до Мізоча [3].

Локальні економічні операції, що проводили євреї, наприклад, скупівля фруктів (переважно яблук) у місцевих селян також позитивно сприймалася останніми. Згідно свідчень, з Мізоча та прилеглих сіл (Дермань [1], Білашів [6], хутір Херма [20]) євреї скуповували яблука та відправляли на експорт у міста Польщі (Варшава, Катовіце та ін.). Часто за домовленості селянам давали наперед завдаток ще навесні, коли цвіли яблуні – т.зв. «яблука на цвіту». Такі економічні стосунки характеризувалися позитивно респондентами, адже ця практика давала можливість селянам заробити.

Інкони відносини роботодавця та працівника переходили в дружні стосунки. За спогадами М. Литвинець, єврейка, в якій працювала її матір по господарству (прибирала в кімнатах), вже під час окупації казала їй, що якщо «їх поб'ють», вона може займати їхню хату [14].

Аналіз спогадів про україно-єврейські відношення потребує критичного порівняння з наявними документами. Адже маємо рефлексії дитячого віку, а світ дітей відрізняється від дорослого, де практично немає місця антисемітизму. Українці та євреї разом ходили в школу, вчилися за однією партою, грали в спільні ігри. Українські хлопці залицялися до єврейських дівчат. Однак, очевидно, не все проговорювалось. Адже звідки тоді виник єврейський погром у Мізочі через 2 дні окупації 29 червня 1941 р., у якому були вбиті кілька євреїв [50, р. 1427].

2. Поведінка німців на початку окупації.

На протигагу радянської історіографії, згідно якої «весь народ» спільно виступив проти «ворога-фашиста», окупацію нацистами містечка очевидці описують у доволі оптимістичних барвах. Для багатьох це був прихід «німців-визволителів» від радянського ярма. У середовищі мізочан лунали думки щодо ймовірного покращення соціально-економічного становища після наслідків радянізації Західної України 1939-1941 рр. Тому, за свідченнями О. Волос та В. Прищепи, чимала група людей зустрічала німців квітами. Зі свого боку, «визволителі» пригощали мізочан, особливо дітей, цукерками та шоколадом. Порівнюючи радянські порядки, окремих мізочан після зустрічі з німцями охопила ейфорія від визволення, вони вважали, що «то Бог з неба злетів» [4]. За спогадами очевидця зустрічі німців В.Прищепи, жінки, які їх вітали квітами, потім казали, що «німці нам спідниці привезли» [23]. Прихильне ставлення до українців на початку окупації засвідчує М.Литвинець, якій німець подарував буси [14].

Свідчення про «добрих німців» у Мізочі на початку окупації підтверджують спогади учасника УПА І. Бихальця, записані 1994 р.: «27 червня близько 10-ї години ранку в Мізоч увійшла німецька танкова колона. Ніхто їх хлібом-сіллю не зустрічав. Люди повиходили з хат, з цікавістю дивилися на нових «визволителів». Дехто виносив на їх прохання яйця, молоко, а вони взаємін давали мило, цукерки, цукор. Дітвору висаджували на танки, фотографували, пригощали цукерками. Здавалося, то було справжнє визволення» [34, с. 10].

3. «Вирішення єврейського питання».

У березні 1942 р. в Мізочі було створено гетто. До цього часу документальні джерела давали інформацію про наявність у ньому близько 1,7 тис. євреїв Мізоча та 11 єврейських сімей (44 особи) з с. Дермань [52]. Завдяки інтерв'ю тепер відомо про наявність польських євреїв, які рятувалися від Голокосту на батьківщині та потрапили в Мізоч [9]. Про євреїв в Мізочі з сіл Варковичі, Озеряни, Гільча, Півче згадує Р. Дмитрук [11]. Р. Германюк уточнив інформацію про дві єврейські сім'ї з с. Півче в мізоцькому гетто, головами яких були Ушер та Аврум [7].

У жовтні 1942 р. відбулася ліквідація гетто. Тих, хто не хотів виходити з домівок, – розстрілювали. Таким чином, за свідченнями В. Прищепи, близько 40 чол. було вбито та закопано в ямі поблизу гетто. Локація даного місця – територія за приміщенням старої школи (зараз не функціонує), вул. Б. Хмельницького. У радянські часи тут учні знаходили золоті коронки [23]. Р. Волос згадувала, що в 1947 р. там було виявлено кістки. Щоб не виникло інфекційних захворювань серед школярів, територію було розкопано [5].

Рефлексії мізочан неодноразово стосуються вбитої єврейської жінки (матері) в гетто. Вона лежала з немовлям, що сцало грудь. М. Максименко згадувала, як жінку-єврейку застрелили поліцейські під час втечі, коли вели на розстріл колону євреїв [15]. В. Прищепка вказував про жінку, якій було важко і вона не могла йти з дитиною, тому поліцейський застрелив їх обох [23]. Н. Паньоха стверджувала, що було двоє братів-близнюків, які не усвідомлювали, що їх мати вже мертва [18]. А Т. Демидюк згадувала, як в Півче в ставу «плавала» мертва єврейка [9].

Щодо інших локацій, де відбувалися вбивства євреїв, то, за розповіддю О. Козачук, у с. Нова Мощаниця є «жидівський рів», у якому окупанти вбили єврея. Зі слів старожилки, він втік з с. Варковичі і мав намір переховатися в Мізочі [12].

Щодо місця масового розстрілу в Мізочі, то низка свідчень вказують, що яму викопували самі євреї [4, 22, 23]. Різниця в розповідях – скільки днів тривала «Мізоцька Трагедія». В. Прищепка стверджував, що євреїв на розстріл вели 3 дні [23], О. Братчик – два дні [2]. Є інформація, що розстріли євреїв вибірково проходили на місці розстрілу близько 2 тижнів [20].

Щодо офіційних даних, то в акті Надзвичайної державної комісії (НДК) стверджується, що євреїв розстрілювали 14 і 15 жовтня [35, л. 5 об.-6; 36, арк. 196-196 зв.]. У документі вказано, що 14 жовтня 1942 р. 1500 чол. єврейського населення конвойовано до підготовленого рову. Євреїв підводили по 5-6 чол., попередньо роздягнувши, наказували лягти лицем до землі. Вистріли робилися за допомогою автомата та пістолета в голову. 15 жовтня таким же методом було вбито ще 800 євреїв [35, л. 6; 36, арк. 196 зв.].

Свідчення очевидця О. Нестерука відрізняються: євреїв ставили на коліна і вбивця робив постріл пістолетом у потилицю. За розповідями того ж О. Нестерука, вбивця розстрілював жертв до обіду. На обід їхав у Мізоч, коли в той час поліцейські охороняли жертв. Після приїзду вбивця продовжував свою роботу [16].

Після розстрілів євреїв, за свідченнями Г. Германюк з с. Білашів, яка пасла худобу неподалік рову в день розстрілу, яму засипали вапном [6]. Після акції далеко не всі жертви були вбиті. Особливо це стосувалося дітей. Наприклад, коли виконавці злочину верталися в Мізоч, з-під землі в рову вилізла єврейська дитина та почала кричати. Побачивши це – вернулися, добили дитя і закопали [22]. Крім того, існують й інші джерела, що підтверджують схожі випадки. Наприклад, у листі до голови селищної ради Мізоча Пніна Сорек (Мізоч) розповіла, як вибралася з ями живою і завдяки місцевій українській родині змогла вижити [41].

4. Закопування могили масових розстрілів.

Розповіді старожилів проливають світло на осіб які були задіяні після акції до закопуваних могил. Інформація про цих осіб раніше ніде не фігурувала. До цієї роботи змушували місцевих жителів. О. Нестерук, який у 1942 р. проживав у с. Білашеві (поряд з Мізочем), розповів, як у день розстрілу в гурті 4-ти чи 5-ти хлопців йшов з с. Білашева у Мізоч за покупками. По дорозі їм зустрілася колона євреїв, яку вели на розстріл. Хлопців затримала охорона євреїв (поліція), яка їм повідомила, що вони будуть засипати ями, в яких розстрілювали жертв. Через деякий час хлопцям вдалося втекти від такої роботи [16]. Інші жителі такої долі уникнути не змогли. В. Поскребишева згадувала, що вбитих євреїв закопував її батько – М. Парфенюк [22], а Р. Дмитрук згадував, що таку роботу змусили робити його тестя – Я. Омельчука [11].

5. Реакція євреїв на страту.

Свідчення очевидців на реакції про євреїв на розстріл теж різняться. Н. Паньоха вказувала, що вони йшли на смерть тихо, не просили помилювання: «Щоб Ви знали, яка була тишина. Муха пролетить – і чути. Так вони мирно йшли» [18]. Інші свідчили, що євреї йшли та плакали [2]. М. Максименко уточнює, що це був не плач, а молитва [15]. Т. Германюк розповідав, що спочатку євреї йшли тихо, а коли завернули в «Соснину» (місце розстрілу), то почався гвалт і крики [8].

Слід вказати поширену оповідь серед мізочан про негативну роль рабина в акції. Він очолив колону євреїв та повів їх на смерть, вказуючи на вину і потребу спокутувати власні гріхи. Тому віруючі євреї йшли спокійно. За словами В. Прищепи, рабину належали слова: «Прийшов такий час, що ми мусимо загинути» [23]. Водночас такі історії можна почути в багатьох локаціях, де відбувались масові розстріли євреїв, і це схоже на подібний міф, у якому місцеве населення знаходило пояснення, як можна вбити так багато людей без їхнього опору. Інший поширений переказ в такому плані – наявність зорі, що світила вдень, коли вели євреїв на страту. Вона вказувала на горе, що чекало на євреїв.

6. Допомога євреям місцевих жителів.

Моделі поведінки місцевих жителів були різними. Традиційно їх поділяють на рятівників, катів та спостерігачів. Останніх було найбільше. Однак їх ролі за певних умов змінювалися. Рятівник міг стати катом, спостерігач – рятівником чи катом та ін. Наприклад, за розповіддю Р. Дмитрука з с. Клопіт, у чеській колонії Залісся в печерах, де били каміння, переховувалися євреї, які в місцевих жителів просили харчів. Допомагаючи жертвам Голокосту, люди виступали рятівниками, однак згодом щоденні прохання викликали невдоволення в місцевих жителів (чехів). Про євреїв заявлено органам влади, внаслідок чого 5 з них було розстріляно. В іншому випадку, колишній солтис (сільський староста) Залісся – Воженілек (чех) зачинив євреїв у клуні, які просили в нього їсти, та погрожував, що викличе поліцію. Тоді прохачам вдалося вирватися з полону. Однак історія знайшла продовження, коли в 1944 р. увійшли радянські партизани. Разом з ними прибув один з євреїв, якого було зачинено в клуні. За словами Р. Дмитрука, Воженілек настільки злякався, що випив півсклянки оцту і таким чином покінчив життя самогубством [11].

Відомо, що переховування євреїв каралося смертю. Тому допомога жертвам Голокосту не могла бути масовим явищем. Крім того, існувала небезпека, що рятівників викриють не лише окупаційна влада, поліцейські, а й сусіди. Тим не менш, були люди, що співчували та допомагали євреям. Найпоширенішим методом була допомога продуктами харчування. Вона здійснювалася на платній та безоплатній основі. За свідченнями О. Волос, мізочани часто перекидали продукти харчування через огорожу гетто [4]. Такі ж свідчення маємо і від інших очевидців. Наприклад, М. Гуц у 2009 р. розповідала: «Йдучи в місто, ми брали в кишені або в полотняні торбинки картоплю, яблука і підкидали за огорожу. Може, когось хтось навчив з дорослих, а може додумались самі, адже в гетто були діти нашого віку, яких ми добре знали, з якими спілкувалися. Іноді, граючись, хтось казав: «Давайте понесем жидам картоплю». Усі розбігались по домах, хтось не приходив, а більшість приходили з картоплею та яблуками» [40].

Т. Демидюк розповідала, як її матір приносила перегін від молока євреям. Окупаційна влада змушувала українців здавати молоко. Але перегін від нього не забирали. Матір віддавала його євреям через отвір в огорожі гетто, який знаходився коло містка і не був помітний [9].

Випадки допомоги євреям часто винагороджувалися. Наприклад, зі слів Т. Демидюк, Хотина Юзік, яка носила продукти в гетто, отримала від єврейки золоте кільце [9].

Відома історія про продаж корови в гетто Т. Парфенюком (по-вуличному прізвище – Голуб). Терентія з іншими співучасниками «злочину» – євреями-спільниками мали стратити на шибениці. За словами його доньки Н. Демчишиної, інформацію про купівлю корови видав інший єврей, якого «не взяли у спілку». З її слів, коли Терентія посадили у в'язницю, євреї його заспокоювали та казали, щоб не хвилювався: «Не бійся, ми тебе викупили». На грудях та спині Терентію повісили таблиці з написами, що він був «у спілці з жидами», і так водили по місту [10]. Таким чином, окупанти намагалися досягти пропагандистського ефекту – залякати місцеве населення. Згодом Т. Парфенюка помилували: за батька просила донька. А євреїв повісили. М. Гуц ще 2009 р. пригадувала, що за той час Терентій посивів: «Коли стали накидати петлі, я закрила очі, а коли відкрила – тіла євреїв погойдувались, а Терешко все ще з петлею на шиї стояв живий, але посивілий» [40].

Дітям-євреям було легше просити продукти харчування, ніж дорослим. Однолітки, які до окупації разом ходили в школу, знали та довіряли один одному. Тому, переховуючись в лісах (Спасівський, Бушанський), євреї виходили зі своїх схованок і йшли до однолітків-пастухів у пошуках харчів. Про такі випадки зазначає М. Максименко [15], В. Поскребишева [22], В. Прищепи [23]. Наприклад, останній згадував друзів Хуніка та Мошка, які регулярно відвідували українців-пастухів. Йому було відомо про близько 10 євреїв різного віку, що переховувалися в Спасівському лісі. Однак виходили з нього просити харчі лише діти. Згодом вказані євреї (Хунік та Мошко) були виявлені і вбиті. За свідченнями В. Прищепи, одного вбили польські поліцейські, так як українська поліція «повтікала в бандери» [23]. Іншого, який переховувався у «Фридриховій хаті», якийсь чоловік, котрий крав бляху з покрівлі – убив хлопця, щоб той його не видав [46].

В. Петрук згадував про схожий випадок. З листопада 1942 р. по березень 1943 р. його бабця Секліта підгодовувала на хуторі Херма 16-річного єврея, що переховувався в Широкій Долині, де Волянський ліс (зробив будинок там жив). Вона давала не лише їжу, а й одяг, взуття. Згодом цього єврея

виявив і вбив поліцейський на прізвисько «Цурківець» [20] (прізвисько походить від населеного пункту, де проживав поліцейський – с. Цурків біля Мізоча).

За словами Н. Паньохи, переховував єврея її батько – Бабіч Денис Леонтієвич. Після завершення війни врятований приходив до батька, велася переписка [18]. В с. Стеблівка батько Л. Чаус – Григорій Терещук викопав схрон для переховування євреїв [26].

Врятувати власних дітей від загибелі намагалися і самі євреї. Для цього вони часто віддавали їх для місцевих жителів та в сусідні села. О. Волос згадувала про цей факт [4].

7. Відмова у переховуванні.

Поведінка «bystanders» пояснюється страхом, що доля жертв Голокосту може спіткати їх рятівників. У цьому контексті влучними є слова старожила Р. Дмитрука: «Боялися, бо якщо будеш переховувати, то німець узнає, то й заб'є – їх і тебе» [11]. У сусідньому з Мізочем с. Білашеві місцевий поліцейський лякав жителів словами, що якщо хто буде давати їсти євреям, «то і воно туди піде», тобто в розстрільну яму [6]. Страх за власну родину часто переважав над вартістю життя єврея, що в умовах Голокосту обезцінювалася. Навіть коли євреї пропонували цінності та матеріальну винагороду, місцеві жителі часто не наважувалися надати їм допомогу. В с. Клопін Р. Дмитук пригадував про єврейку з Варшави, яка просилася переховатися в місцевих жителів, однак їй відмовляли, то вона казала, що «сама піде в могилу», бо ніхто не хоче переховати [11]. Мізоцький єврей Качка в с. Стеблівка просив переховувати його місцеву жительку, але та відмовила, сказавши, що «сама на волосині» [26].

О. Козачук розповідала, як її матір зустріла в лісі с. Мала Мощаниця єврейку Фейгу. Та просила переховати її, однак українка не змогла це зробити, зважаючи на небезпеку викриття – по сусідству жив батько місцевого поліцейського: «Я б тебе зараз взяла б, бачиш... він же зараз на мене нашла бандерівців, німців і мене заб'ють» [12]. Крім того, про відмову євреям у переховуванні на підставі страху про своє життя та життя родини, близьких (а не антисемітизму) свідчать старожили в Мізочі [9], Заліссі [11], Кунині [13], Малій Мощаниці [12]. Наприклад, у Кунині до української родини прийшла переховатися в снопах пара євреїв (чоловік та жінка), які в довоєнний період товаришували (українці купували крам у цих мізоцьких євреїв). Господар дому їх нагодував, однак у переховуванні відмовив, порадив податися на с. Залісся до чехів. З собою в дорогу дали їсти [13].

Часто євреї самі не хотіли лишатися в господарів дому, адже ризик бути пійманим існував завжди. Тому виходячи з укриття, просили продукти, інколи речі і йшли далі. Такі випадки зафіксовані в с. Бущі, коли євреї приходили з лісу до місцевих жителів [27].

8. Злочини поліцейських.

Свідчення про поліцейських, які розстрілювали євреїв під час втечі, – не поодинокі. В. Прищепка пригадував, як було вбито євреїв поліцейськими, які намагалися втекти, коли колону жертв вели на розстріл [23]. К.Парфенюк розповідав, як поліцейські зловили та розстріляли єврея, який намагався переховуватися [19]. Злочини місцевої поліції щодо місцевих мешканців односельчани пам'ятають, однак про таке воліють не говорити. Коли мова заходить до конкретики (прізвища, імена) – відповіді неточні: «то було вже давно»; «а навіщо воно Вам»; «зараз вони не живуть». Тому в інтерв'ю присутні всього кілька імен, та й ці особи не з Мізоча, а з сусідніх сіл. Водночас набагато більше інформації можна дізнатись з архівно-кримінальних справ засуджених місцевих поліцейських, які в різний час служили в Мізочі. Зі слів історика А.Усача, виявлено архівно-кримінальні справи на 35 місцевих колаборантів з Мізоча та Мізоцького району. Зокрема, в архіві УСБУ Рівненської області (ф. 4 – архівні кримінальні справи на нереабілітованих осіб) – це справи на Лешука А.Р. [28], Коломійця Г.Я. [29], Стратюка П.М. [30], Виногородського В.М. [33], Прокопчука А.І. [31], Ломінського О.С. та Фризьюка М.І. [32] та ін.

9. Знущення над євреями місцевими жителями.

Якщо про злочини нацистів чи поліцейських дізнаватися звично, то насилля над євреями з боку цивільних громадян, вчорашніх сусідів – феномен, що потребує детального дослідження. Наприклад, зі слів Р.Дмитрука, його мати була свідком, як в с. Клопін чоловіки (4) гнали євреїв кілками. Це були односельчани (серед яких – із вуличними прізвищами Пекарець та Гріша) [11]. У Мізочі схожою поведінкою відзначився чоловік, який працював їздовим у місцевій жандармерії. Йшовши в комендатуру, побачив 4-5 євреїв у дворі В.Поскребишевої, які просили їжу. Двом євреям вдалося втекти, а інших погнав у комендатуру [22, 23]. Також В.Поскребишева була свідком того, як двоє молодих хлопців роздягнули і кинули єврейку в криницю [22].

Інколи «відплата» євреям зумовлена давніми кривдами. Коли євреїв з гетто зібрали в центрі Мізоча, щоб повести на розстріл, один українець кинув у натовп сокиру з другого поверху будинку зі словами: «Я до тебе приходив сокиру купити, а ти мені не продав» [22].

Після нацистської окупації взаємовідносини українців та євреїв змінилися. Коли євреям вдавалося уникнути смерті після розстрілів, то існувала небезпека, що їх викажуть вчорашні друзі, сусіди. Словами Н.Паньохи: «Вже доходили до теї ями, де то їх мали стреляти, то виривалися, виривалися, в

поля бігли. Дехто спасся, то тут свої повидавали» [18]. Були й випадки, коли євреїв видавали не зі злим умислом. Це більше стосувалося дітей, які багато чого не розуміли. Відома інформація про пастухів, які в копиці сіна виявили євреїв і розповіли дорослим. Такі випадки пригадували старожили В. Бідюк [38], О. Волос [4].

10. Євреї, яким вдалося врятуватися.

Серед врятованих євреїв, які пережили Голокост у Мізочі, слід назвати Софію Горнштейн та Пніну Сорек, яких врятували місцеві українські родини. Також завдяки інтерв'ю фонду С. Спілберга стало відомо про порятунок Клер Боїн, яка на сьогодні проживає у США [51]. Інтерв'юери назвали ще кілька імен. Т. Демидюк зазначала про єврея на ім'я Арон, якому вдалося виїхати з Мізоча під час евакуації. Він служив на фронті, а після завершення війни в 1944 р. приїхав у Мізоч. Відомо, що працював у КДБ у Здолбунові, а потім в с. Миротині – директором млина. Там без черги давав мізоцьким жінкам борошно. Згодом виїхав у Росію [9]. Г. Германюк згадувала про єврея Дратву (завідуючий пекарні) та його жінку, які змогли врятуватися [6].

11. Єврейське майно.

Матеріальна власність євреїв становила особливий інтерес під час Голокосту та після нього. Користуючись безправ'ям жертви, знаходилися нечесні, які різними шляхами намагалися заволодіти їхнім майном. Часто матеріальні цінності вартували дорожче за життя єврея. Траплялося, що жителі обіцяли переховувати євреїв за матеріальні блага (золото), однак, взявши в жертви винагороду, здавали їх органам влади [18].

Під час перебування в гетто євреї намагалися врятувати цінні речі, закопували їх в бункери. Після завершення війни на місці гетто знаходили золото. Зі слів О. Волос, у 1952-1954 рр. місцеві жителі розкопували територію колишнього гетто в пошуках золота [4]. У різних місцях було знайдено золото. Зокрема, М. Литвинець згадувала, що одне з місць було біля сучасної лікарні, там, де раніше «єврей бив олій» [14].

Після розгрому гетто ситуацією скористалися мізочани, жителі сусідніх сіл та поліцейські. Забрана поліцейськими власність євреїв інколи була предметом хвастошів перед односельцями [18]. Цивільні також могли брати речі з гетто, домовившись з охоронцями методом підкупу (принесли продукти харчування: горілка, яйця і т.п.) [18].

По єврейські речі в Мізоч приїжджали з навколишніх сіл кіньми та підводами. Такі відомості наявні про жінку з с. Білашів [6]. Є свідчення про грабунок єврейського майна жителями с. Кунин [8].

У пошуках матеріальних цінностей інколи виявляли несподіванки. Так, одна жінка побачила згорток, розмотала – у ньому було дитя, яке покинули [14].

Щоденник невідомого автора, підписаний як «Щоденник члена ОУН» (зберігається в Державному архіві Рівненської області) передає атмосферу того, що творилося в гетто після його ліквідації та пожежі: «Починають очищати будинки, які ще не згоріли. Не одна баба, вмивається потом, несучи на плечах хуру різного жидівського шмаття. Так, у пеклі, де конають жиди, хисткий бачить рай. Ще ворушить членами свого тіла, а мужик вже стягає з нього лахміття і залишає його голого... Не один розживеться добром набраним» [37, арк. 11 зв.].

Після акції знищення, за спогадами М. Максименко, майно євреїв продавали місцевим жителям у їхніх же (єврейських) будинках [15]. У найкращі з них заселяли представників влади, зокрема, польську поліцію [23]. Одягом євреїв не гребували, навіть якщо приходилося його знімати з мертвого. Зі слів Н. Паньохи, по дорозі на розстріл вбили єврея (24-28 років), з якого наступного дня на шляху чоловік знімав взуття. У ньому старожилка впізнала жителя с. Білашів: «Тяне того чобота. Їдного роззув, другого не може стягнути. Наступає на другу ногу, щоб стягнути чобота» [18]. Дилема – бути чесним та вижити в нелегкі часи по різному вирішувалася. Траплялося, старші люди забороняли молодшому поколінню брати чуже, йти дітям у гетто, погрожуючи розправою. В одному випадку, батько, не пускаючи сина в гетто грабувати, взяв палку і сказав: «Оце палка є, так і дам» [11]. Тоді на сина це подіяло і він у гетто не пішов.

Місце розстрілу також було місцем пошуку скарбів. У радянський період виявили розкопаний рів, де мародери намагалися знайти цінності. Зокрема, Л. Підтопта, яка випасала худобу неподалік рову в 1957 р., бачила на поверхні розкопаної могили волосся, зуби, гудзики [21].

12. Приїзд євреїв після війни та встановлення пам'ятника.

За слів Р. Волос, уперше за радянських часів у Мізоч євреї приїхали в 1986 р. Відвідували гетто, а потім місце розстрілу. Одна з приїжджих єврейок розповіла Р. Волос, що в рову поховані її 4 сестри і 3 брати. Тоді не було пам'ятника та будь-якого розпізнавального знаку жертвам Голокосту. Тому, коли гості прийшли «на голе поле», поставили свій знак (зірку) [5].

У кінці 80-их рр. почалося налагодження стосунків з Ізраїлем. В. Петрук (колишній голова Мізоцької селищної ради) згадував про приїзд в Мізоч д-ра історії Пітера Вайдена (1989 р., 1992 р.,

1994 р.), який сам походив з Німеччини, але мав жінку з Мізоча і хотів написати книгу про Голокост у цьому населеному пункті. Згодом П.Вайден вислав меморіальну книгу, з якої В.Петруку вдалося зробити частину перекладу. Але коштів вистачило лише на переклад списку загиблих (200 крб.). На всю книгу потрібно було півтори тисячі крб. [20].

На 50-річчя Трагедії 1992 р. в Мізоч приїжджала група євреїв (2-3 автобуси). Про подію написали в місцевій районній газеті [48]. Тоді до родини М.Овсійчука завітав Леон Перл (Перельман) з с. Півче, який товаришував з його батьком. На знак вдячності та дружби він подарував годинник для невістки Якіма (жінки його сина – Михайла Якимовича Овсійчука) [17]. Під час процесії пошанування пам'яті жертв Голокосту приблизно 30 чол. йшли з центру Мізоча (територія колишнього гетто) до місця розстрілу з українським та ізраїльським прапором та припасували табличку (на двох мовах – іврит чи ідиш та російська) [25].

Сам пам'ятник споруджено в середині 1989 р. (хоча сучасне енциклопедичне видання стверджує, що це відбулося в 1990-ті роки [47, с. 587]). Роботи зі встановлення монументу здійснювалися під керівництвом В. Теслика та В. Мартинюка. Зі слів В. Теслика, вказівку будувати пам'ятник дав директор цукрового заводу Д. Кирилюк. Фінансував проект цукровий завод [24]. Територія навколо монументу була огорожена та викладена плиткою. У 1994-1995 рр. виявлено відсутність огорожі (корабельні ланцюги), які знайшли на місцевому пункті здачі металолому. Їх було повернуто та встановлено. Однак через два місяці ланцюги знову зникли [24]. Дотепер пам'ятний знак стоїть без них.

Оскільки до 1989 р. не було жодного знаку на розстрілу євреїв, виникали непередбачувані ситуації. Р. Волос розповідала, що, зі слів батька (Волоса Михайла Семеновича), після війни під час будівництва бурякопункту біля цукрового заводу в 1947 р. два трактористи випадково розгорнули місце розстрілу. Ковшом трактора вивернуто на поверхню тіла і кістки, з'явився трупний запах. Це місце засипали, а бурякопункт побудували поряд в іншому місці [5].

13. Психологічні наслідки від побаченого.

Катастрофа євреїв вплинула на всіх учасників процесу – жертвах, катах, спостерігачах. Після побаченого виникали проблеми зі здоров'ям. Р. Дмитрук згадував, що німець зі Здолбунова зійшов з розуму через вбивство великої кількості людей у Мізочі [11]. Свідок єврейської Катастрофи Н.Паньоха пригадувала, що захворіла: «заболіла нервами» і «чуть не вмерла, як надивилась» [18]. Однак найбільше страждали жертви. Не всі витримували психологічну напругу. Г. Германюк з с. Білашів згадувала про євреїв – Хаїма та Мошка, які після акції тривалий час переховувалися. Однак втомлені постійною боротьбою за життя навесні 1943 р. самі пішли на смерть – здалися поліцейським. Вони повідомили бабці Г. Германюк, яка їх постійно годувала, що до неї вже більше не прийдуть, а самі підуть «на убій» [6].

Таким чином, свідчення, взяті в старожилів Мізоча влітку 2016 р. – одна з останніх спроб виявити нові факти історії Голокосту в містечку. Опитані на момент Катастрофи мали від 5 до 16 років, отже представлені рефлексії дитячого віку. Тому, зважаючи на вік, суб'єктивний досвід респондентів, слід ретельно перевіряти свідчення та порівнювати їх з іншими документами. Однак, безумовно отримані дані сприятимуть розширенню та накопиченню джерельної бази про нацистський окупаційний режим у Мізочі, а відтак – знань про трагічні події в містечку.

Джерела та література

1. Аудіоінтерв'ю з Березняк Марією Романівною (1926 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 11 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
2. Аудіоінтерв'ю з Братчик Ольгою Яківною (1936 р.н.), жителькою с. Стеблівка, 7 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
3. Аудіоінтерв'ю з Бухало Вірою Антонівною (1930 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 30 липня 2016 р. // Особистий архів автора.
4. Аудіоінтерв'ю з Волос Оленою Спиридонівною (1930 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 13 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
5. Аудіоінтерв'ю з Волос Раїсою Михайлівною (1962 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 13 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
6. Аудіоінтерв'ю з Германюк Ганною Якимівною (1937 р.н.), жителькою с. Білашів, 6 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
7. Аудіоінтерв'ю з Германюком Романом Савовичем (1931 р.н.), жителем смт. Мізоч, 12 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
8. Аудіоінтерв'ю з Германюком Терентієм Павловичем (1936 р.н.), жителем смт. Мізоч, 30 липня 2016 р. // Особистий архів автора.
9. Аудіоінтерв'ю з Демидюк Теклею Кузьмівною (1937(8) р.н.), жителькою смт. Мізоч, 12 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.

10. Аудіоінтерв'ю з Демчишиною Ніною Терентіївною (1929 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 28 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
11. Аудіоінтерв'ю з Дмитруком Романом Савовичем (1932 р.н.), жителем смт. Мізоч, 12 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
12. Аудіоінтерв'ю з Козачук Ольгою Микитівною (1932 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 11 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
13. Аудіоінтерв'ю з Лавренюк Ганною Єрофіївною (1930 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 9 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
14. Аудіоінтерв'ю з Литвинець Марією Захарівною (1928 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 8 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
15. Аудіоінтерв'ю з Максименко Марією Іванівною (1932 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 11 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
16. Аудіоінтерв'ю з Нестеруком Олександром Івановичем (1927 р.н.), жителем смт. Мізоч, 5 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
17. Аудіоінтерв'ю з Овсійчуком Михайлом Якимовичем (1937 р.н.), жителем смт. Мізоч, 19 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
18. Аудіоінтерв'ю з Паньохою Неонілою Денисівною (1929 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 25 липня 2016 р. // Особистий архів автора.
19. Аудіоінтерв'ю з Парфенюком Корнієм Сазоновичем (1930 р.н.), жителем смт. Мізоч, 9 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
20. Аудіоінтерв'ю з Петруком Василем Петровичем (1951 р.н.), жителем смт. Мізоч, 28 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
21. Аудіоінтерв'ю з Підтоптою Людмилою Федорівною (1945 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 9 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
22. Аудіоінтерв'ю з Поскребишевою Вірою Миколаївною (1932 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 11 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
23. Аудіоінтерв'ю з Прищепою Василем Степановичем (1931 р.н.), жителем смт. Мізоч, 6 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
24. Аудіоінтерв'ю з Теслюком Володимиром Степановичем (1960 р.н.), жителем смт. Мізоч, 5 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
25. Аудіоінтерв'ю з Федорчуком Юрієм Олександровичем (1955 р.н.), жителем смт. Мізоч, 28 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
26. Аудіоінтерв'ю з Чаус Лідією Григорівною (1931 р.н.), жителькою смт. Мізоч, 19 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
27. Аудіоінтерв'ю з Ящуком Юлієм Костянтиновичем (1934 р.н.), жителем смт. Мізоч, 11 серпня 2016 р. // Особистий архів автора.
28. АУСБУРО, ф. 4, спр. 3377. Архівно-кримінальна справа на Лешука А.Р.
29. АУСБУРО, ф. 4, спр. 3444. Архівно-кримінальна справа на Коломійця Г.Я.
30. АУСБУРО, ф. 4, спр. 5144. Архівно-кримінальна справа на Стратюка П.М.
31. АУСБУРО, ф. 4, спр. 8566. Архівно-кримінальна справа на Прокопчука А.І.
32. АУСБУРО, ф. 4, спр. 10230. Архівно-кримінальна справа на Ломінського О.С., Фризюка М.І. та ін.
33. АУСБУРО, ф. 4, спр. 12463. Архівно-кримінальна справа на Виногородського В.М.
34. Бабій С. Волинські дзвони (УПА в спогадах учасників і свідків). Дубно: «Край», 1994.
35. ГАРФ, ф. 7021, оп. 71, д. 59.
36. Держархів Рівненської області, ф.Р-534, оп. 1, спр. 3.
37. Держархів Рівненської області, ф.Р-30, оп. 2, спр. 83.
38. Інтерв'ю з Бідюком Володимиром Марковичем (1924 р.н.), жителем с. Стеблівка, червень – липень 2006 р. // Особистий архів автора.
39. Інтерв'ю з Мосійчук Марією Сидорівною (1927 р.н.), жителькою смт. Мізоч, червень – липень 2006 р. // Особистий архів автора.
40. Лист Марії Трохимівни Гуц до Романа Юрійовича Михальчука, 19 квітня 2009 р. // Особистий архів автора.
41. Лист Пніни Сорек (Мізоч) до голови Мізоцької селищної ради, 22 квітня 2009 р. // Особистий архів автора.
42. Мізоч у роки II Другої світової війни. Спогади очевидців / упоряд. О.Пальчевська. – Мізоч, 2013. – 15 с.
43. Михальчук Р. Мізоч: трагічні сторінки історії, 1939–1955 / Р. Михальчук. – Рівне : вид. О. Зень, 2010. – 254 с.

44. Михальчук Р. Пам'ять про Мізоцьку Катастрофу [Електронний ресурс] / Р. Михальчук // Тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політика вшанування пам'яті жертв геноцидів та масових убивств» (м. Рівне, 19-20 травня 2016 р.). Режим доступу: http://mnemonika.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Myhalchuk_R.pdf
45. Михальчук Р. Трагедія мізоцьких євреїв в контексті Голокосту на Рівненщині / Р. Михальчук // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. Рівненського ін-ту слов'янознавства Київ. славістичного ун-ту. Серія «Історичні та політичні науки». – Рівне, 2011. – Вип. 11. – С. 96–100.
46. Сайт проекту «Десятиліття крайнощів. Етнічні чистки, примусові міграції, вигнання у спільнотах Галичини, Волині та Буковини (1939-1949)». Режим доступу <http://grenzraum.martin-opitz-bibliothek.de/interviews-mizoch/>
47. Холокост на території СРСР: енциклопедія / гл. ред. И. Альтман. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЕН): Научно-просветительный центр «Холокост», 2011.
48. Шилан Є. По шляху смерті через 50 років / Є. Шилан, М. Огородник // Нове життя. – 1992. – 12 серпня.
49. Christ M. Photographs of violence. Exhibiting and viewing images of brutality and suffering / Michaela Christ // Mass Shootings. The Holocaust from the Baltic to the Black Sea 1941-1944 p. Germany, 2016. – P. 301–313.
50. Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945 : Ghettos in German-Occupied Eastern Europe / vol. ed. Martin Dean. – Washington : Indiana University Press, 2012. – Vol. 2.
51. Jewish Survivor Claire Boren Testimony. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=EVml2_uGiiw
52. List of People from Derman', (Ustenskoye Pervoye) Who Were Annihilated in the Mizoch Ghetto in 1942. Режим доступу: <http://www.jewishgen.org/yizkor/Mizoch/miz294.html#Page315>
53. USC SFI VHA, 38193, Mariia Moseichuk.
54. USC SFI VHA, 38669, Nikolai Slobodiuk.
55. YIUA, 574, [Bidyuk Volodymyr].

УДК 94(477.4)«15/18»

Валянцін Голубеў

АБШЧЫНА Ў БЕЛАРУСІ XVI-XVIII СТ.: ЭВАЛЮЦЫЯ ТЭРМІНА *

Разглядаюцца асаблівасці развіцця сельскай абшчыны ў Беларусі ў XVI-XVIII ст. Зроблена выснова пра спецыфіку форм абшчыннай арганізацыі ў Беларусі ў параўнанні з суседнімі Польшчай і Расіяй. Называюцца тэрміны, якімі абазначалася сельская абшчына на тэрыторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды. Паказана сэнсавае значэнне гэтых тэрмінаў для абзначэння розных узроўняў абшчыннай арганізацыі.

Ключавыя словы: Абшчына, Беларусь, сельская абшчына, сялянская абшчына, пазямельная абшчына, воласць, грамада.

«The Community in Belarus 16th-18th Centuries: Evolution of the Term». The author considers the peculiarities of the rural communities development in Belarus in the 16th-18th centuries. It is concluded that, the community organization in Belarus in comparison with neighboring Poland and Russia has the specific forms. Called the terms that refers to the rural community in the territory of Belarus in different historical periods. It is shown the semantic meaning of these terms to describe different levels of community organization.

Key words: Community, Belarus, Rural Community, Peasant Community, Land Community, Volost, Gromada.

“Община в Беларуси XVI-XVIII ст.: эволюция термина”. Рассматриваются особенности развития сельской общины в Беларуси в XVI-XVIII ст. Сделан вывод о специфике форм общинной организации в Беларуси по сравнению с соседними Польшей и Россией. Называются термины, которыми обозначалась сельская община на территории Беларуси в различные исторические периоды. Показано смысловое значение этих терминов для обозначения различных уровней общинной организации.

Ключевые слова. Община, Беларусь, сельская община, крестьянская община, поземельная община, волость, громада.

* Публікація підготовлена у рамках виконання спільного українсько-білоруського наукового проекту при підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень України за конкурсним проектом № Ф 73/23110 («Система управління та місцевого самоврядування в містах і селах Білорусі й України в 16-18 ст.»).

З М І С Т

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Карпуніна Тетяна</i> ЗАРОДЖЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	3
<i>Олійник Вікторія</i> ДО ІСТОРІЇ НАРОДНИХ ТЕАТРАЛЬНИХ ВИСТАВ В ЗИМОВІЙ КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ	11
<i>Ващук Дмитро</i> СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ В XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТ.	16
<i>Блануца Андрій</i> СТАРОСТИ/НАМІСНИКИ/ДЕРЖАВЦІ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XV – НА ПОЧАТКУ XVI СТ.: ПОВНОВАЖЕННЯ ТА СТАТУС	20
<i>Гурбик Андрій</i> САМОВРЯДНІ ЗАСАДИ КОПНОГО СУДОЧИНСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (БІЛОРУСЬКИЙ КОНТЕКСТ)	21
<i>Горобець Віктор</i> КОЗАЦЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ ТА МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ГЕТЬМАНАТІ: СИМБІОЗ ЧИ КОНФЛІКТНІСТЬ?	26
<i>Шандра Валентина</i> ЦЕХОВІ І РЕМІСНИЧІ УПРАВИ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ САМОВРЯДНИХ ЗАСАД В МІСТАХ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)	30
<i>Томчук Любов</i> IWAN FRANKO W KULTURZE UKRAIŃSKIEJ	34
<i>Антипчук Надія</i> ЕПОХАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ	37
<i>Давидюк Руслана, Музичко Олександр</i> АНТОН СТРИЖЕВСЬКИЙ: ШЛЯХ УЕНЕРІВЦЯ ВІД ОДЕСИ ДО РІВНОГО	41
<i>Гон Максим</i> ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ: ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗУНР	50
<i>Микитюк Тетяна</i> УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У СЕЙМІ І СЕНАТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У 20-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ	55
<i>Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна, Лебедюк Єлизавета</i> ОСВІТНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКО- РЕФОРМОВАНОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	61
<i>Доброчинська Валентина</i> ГРАНІ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ РОМАНА ПЩУКА (1881-1979 РР.)	65

<i>Старжець Володимир</i> ОПІР ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМОВІ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (1944-1953 РР.)	70
<i>Гуменюк Оксана</i> УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА СІМ'Я: СПЕЦИФІКА ПОБУТОВОГО ПРОСТОРУ	75
<i>Kundeus Oksana</i> FEATURES OF THE INFORMATION WAR OF RF AGAINST UKRAINE	78
<i>Візітєв Юлія, Рогожина Катерина</i> ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГРУЗИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	84
<i>Ричко Вікторія</i> ІСТОРИЧНА РОЛЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ	88
<i>Приходько Петро</i> ПРОГНОСТИЧНА ОЦІНКА ПОДАЛЬШОЇ ДОЛІ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕДУМОВ ТА ПРИЧИН ОКУПАЦІЇ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ	93

РОЗДІЛ 2 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Озимчук Олег</i> УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВАНДАЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА	99
<i>Озимчук Олег</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЗВИ ТА ЗМІСТУ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТИТУЛІВ	103
<i>Ціватий Вячеслав</i> ДЖЕФФРІ ЧОСЕР (1340-1400) – ДИПЛОМАТ, ПОЛІТИК, ПОЕТ (У ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ВИТОКІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ДИПЛОМАТІЇ)	107
<i>Константинов Валентин</i> СОБІТИЯ 1611 В РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВАХ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СУДЬБЫ МОЛДАВСКОГО КНЯЖЕСТВА	113
<i>Вавуліч Валентин</i> ОСМАНІЗАЦІЯ БАЛКАН. АКТ І. ЗАВОЮВАННЯ І ВОЛОДАРЮВАННЯ (ДО ПОЧАТКУ ХІХ СТ.)	118
<i>Шеретюк Руслана, Стоколос Надія</i> СКАСУВАННЯ ОСЕРЕДКІВ ОРДЕНУ ПІАРІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ	122
<i>Сверова Ольга, Биков Олександр</i> РОСІЙСЬКИЙ БОНАПАРТИЗМ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ (ХІХ-ХХ СТ.)	128
<i>Плюта Наталія, Валюх Людмила</i> АНГЛО-ФРАНКО-НІМЕЦЬКЕ КОЛОНІАЛЬНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В АФРИЦІ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ СТ.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНИМИ ДОСЛІДНИКАМИ	132

Щавлінський Микола СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У БІЛОРУСІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1918 РР.)	141
Жилюк Сергій ПРОБЛЕМА КОНФЛІКТУ РЕЛІГІЙНОГО РЕФОРМАТОРСТВА ТА ЦЕРКОВНОГО ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ НА ВСЕРОСІЙСЬКОМУ ПОМІСНОМУ СОБОРІ 1917-1918 РР.	145
Боголейша Свєтлана ПРИЧИНИ И ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ ЛИТОВСКО-БЕЛОРУССКОЙ ССР (CAUSES AND STAGES OF CREATION OF THE LITHUANIAN-BYELORUSSIAN SSR)	149
Levchuk Iryna THE POLITICAL MEANING OF WOMEN'S ORGANIZATIONS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC: THE NATIONAL FACTOR	153
Шульган Марина УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1943 РОКУ: ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ	161
Pawlak Mateusz WYBRANE WSPOMNIENIA WOJENNE WIEŻNIÓW NIEMIECKIEGO OBOZU KONCENTRACYJNEGO AUSCHWITZ-BIRKENAU	164
Нак Elżbieta ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ ZDZISŁAWA BEKSIŃSKIEGO	171
Кузло Дарина ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД НА ПРОЦЕС ПАДІННЯ КОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ТА В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	175
Опанасюк Тетяна ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА РФ 2000 р.: ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ	180
Kaczmarzyk Jan PRZYCZYNY I SKUTKI WOJNY NARKOTYKOWEJ W MEKSYKU W LATACH 2004-2010	185
Опанасюк Ірина ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ТА ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ В ПРИЗМІ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	187
Вавуліч Валентин, Черній Валерій СУЧАСНИЙ СТАН ТУРЕЦЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН	191

РОЗДІЛ 3 ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Федоришин Микола ЗАХІДНИЙ КОРДОН ПЕРЕСОПНИЦЬКОЇ ВОЛОСТІ У ХІІ СТ.	196
--	-----

<i>Десятничук Ігор, Десятничук Ілля</i> ВИБОРИ ДО ПЕРШОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ	204
<i>Бородинська Ліна</i> СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН У С. ПОСНИКОВІ НА РІВНЕНЩИНІ (1918-1939 РР.)	209
<i>Ярошик Роман</i> ГОЛОКОСТ У МІСТІ РІВНЕ	215
<i>Галуха Любов</i> РУСИФІКАТОРСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	217
<i>Грималюк Оксана</i> БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ ВОЛИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	225

РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

<i>Підлужна Ольга</i> ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ П'ЯТИДЕСЯТНИЦЬКИХ ГРОМАД НА ВОЛИНІ	231
<i>Мартинчук Світлана</i> ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	236
<i>Гончар Ольга</i> УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ ХІХ СТ. (ДО 200-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА)	244
<i>Пазюра Наталка</i> ЗМІСТ ТА ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ	248
<i>Кузьміна Ірина</i> РОЛЬ МЕЦЕНАТІВ У РОЗВИТКУ НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ Ф. ШТЕЙНГЕЛЯ)	251
<i>Постоловський Руслан</i> «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 Р. У НОВІТНІЙ ЧЕСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	257
<i>Батуріна Світлана</i> УКРАЇНА В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ СУСІДНІХ КРАЇН (РОСІЯ, ПОЛЬЩА, БІЛОРУСЬ)	261
<i>Михальчук Роман</i> НОВІ СВІДЧЕННЯ ПРО ГОЛОКОСТ У МІЗОЧІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ УСНОІСТОРІЧНОГО ПРОЕКТУ В ЛИПНІ – СЕРПНІ 2016 р.)	265
<i>Голубеў Валянцін</i> АБШЧЫНА Ў БЕЛАРУСІ ХVІ-ХVІІІ СТ.: ЭВАЛЮЦЫЯ ТЭРМІНА	274

РОЗДІЛ 5 РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, ОГЛЯДИ

Дятлов Володимир

АКТУАЛЬНЕ ВИДАННЯ НА ТЛІ ПРОЦЕСУ «BREXIT»

(Рецензія на монографію: Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.)279

Томчук Любов

ІСТОРІЯ «ВІКУ ЖІНОК»282

Галуха Любов

ЦЕРКВА ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ

СЕЛА ПОСНИКІВ НА РІВНЕНЩИНІ

(Рец.: Бородинська Л. Осібно, але воєдино.

100-річчя церкви євангельських християн-баптистів с. Посників на Рівненщині. –

Рівне: Дятлик. – М., 2017. – 296 с.)293

Вирський Дмитро

МОНАСТИРСЬКІ МАЄТНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ

ТА САМОВРЯДУВАННЯ НА КРЕМЕНЧУЧЧИНІ ПІСЛЯ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

СЕРЕДИНИ XVII СТ.294

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 29

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук, Владислав Самсонюк**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 1.12.2017 р. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Обл.-видав. арк. 35,6. Замовлення № 209/1.

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

ISSN 2519-1942

А 43 Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 29. – Рівне : РДГУ, 2017. – 305 с.

УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2017